

STATE SOLDIERS OF THE KARAKALPAK PEOPLE IN THE 20S AND 30S OF THE 20TH CENTURY (A. DOSNAZAROV, Q. AWEZOV.)

Tayrova Biybisanem Perdebay qızı
Karakalpak State University Faculty of History
1st year master's student
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15357420>

Abstract

In every step of history, there are heroic figures worthy of its own period, and each of them has the same actions and moves in the past. In the end, the future of the nation of the children was distributed in the form of a tool of the history of their ancestors. They respected people who were brave, intelligent, wise, brave, and took care of their country. The more distant the era is from us, the more wonderful feelings of wisdom, the values of the nation, the morals of courtesy will come closer to us, and we will be the source of our sense of date, the praise of our youth, and we will contribute to the progress of our national day.

Key words: History, people, intelligent, culture, feelings, village, progress, respect.

XX ÁSİRDİŇ 20 -30 JILLARINDA QARAQALPAQ XALQINIŇ MÁMLEKETLİK İSKERLERİ (A. DOSNAZAROV, Q. AWEZOV.).

Tayrova Biybisanem Perdebay qızı
Qaraqalpaqstan mámleketlik universiteti Magistratura bólimi Tariyx qánigeli
1-kurs magistrant

Abstrakt

Tariyxıń har bir basqışında óz dáwirine layıq qaharman tulǵalar bar, olardıń har biri óz zamanı ortaǵa keltirgen mashqalalardı sheshiwde aynıqsha háreketleri, gúresleri menen kózge tuskeni ushın xalıq yadında óshpes iz qaldıradı. Sonıń ushında ózinin perzentlerin xalqınıń keleshegi ushın tarbiyalawda ata-babalarınıń tariyxın tiykarǵı qural retinde paylalanǵan. Olar baslap bergen jol menen júrip, aqıllı, dana, batır, eldiń ǵamxorshısı bolǵan insanalardı húrmetlegen. Olardıń dáwiri bizden qansha uzaqlasqan sayın, olardı danalıq hám ájayıp tuyǵıları, xalıqtıń arızıwı menen shiyelenisip baylanǵan, adep-ikramlılıq násiyatları bizge jaqınlasıp, sanasezimimizdiń ósiwine, ózligimizdi maqtap júriwimizge dárek bolıp milliy sanamızdıń rawajlanıwına óz úlesin qospaqta.

Tayanış sózler: Tariyx, xalıq, háreketler, awıl hu`rmet.

Sovet rejimi óz hákimiyatın bekkemlep algannan keyin, onıń ózgeshelikleri kem-kemnen ashıqtan-ashıq kórine basladı. Bul jaǵday atap aytqanda, milliy respublikalardaǵı basshı xızmetkerlerge qatnasıqta anıq kórindi. Júzege kelgen hákimshilik-buyırıqpazlıq sisteması hám onıń basshı ózegi esaplanǵan Pútkil Awqamlıq kommunistrler (bolshevikler) partiyası — VKP(b) bul waqıtqa kelip «socializm tiykarlar»ın qurıwǵa keskin kiristi hám de jámiyettiń barlıq tarawlarında húkimdarlıq dárejesin iyeledi.

A.Dosnazarov mámleket iskerligin “Qosshı” shólkeminen baslaǵan, keyininen xalıq xojalıǵı ushın kadrlar tayarlaw boyınsha qısqa múddetli kurslar ashqan. 1925-jılda Qaraqalpaq tolıq huqıqlı wálayatı Kompartiyası wálayat komitetiniń juwapker (birinshi) xatkeri. 1925-jılda ol jańa álipbe jaratıw hám mekteplerde balalardı oqıtıw ushın eski kadrlardı tartıwda aktiv qatnastı. Mektepler ushın jańa sabaqlıqlar jaratıw usınısı menen shıqtı. Jaslar arasınan intalı ul-qızlardı Tashkent hám Moskva qalalarına oqıwǵa jiberdi. 1925-jılda onıń aktiv qatnası

menen Tórtkúl qalasında pedagogika hám awıl xojalıǵı texnikumlari dúzildi.[1:65]

XX asirdiń 30-50-jılları sıyasıy baǵdarda dindi biykarlaw maqsetinde alıp barılǵan qataǵan siyasat aqıbetinde ata-babalarımızdıń teberik qolları menen qurılǵan xalqımızdıń biybaha estelikleriniń belgili bóleginiń joq bolıp ketiwine alıp keldi. Sonday-aq, xalqımızdıń tariyxı, mádeniyatı hám ádebiyatı arab parsı imlasında jazılǵan kópshilik shıǵarmalar órtelip, joq etilip jiberildi. Xalqımızdıń ótmishtegi bir neshe ásirlik tariyxın óz ishine qamtıytuǵın ruwxıy miyrasına bolǵan bunday bir tárepleme qatnas ruwxıy mádeniyatımızdıń rawajlanıwında óziniń tásirin jasamay qoymaydı. Qaraqalpaqstannıń mádeniyatın, ádebiyatın, dóretiwshiligin rawajlandırıwda belgili jámiyetlik isker, jazıwshı, dáslepki jurnalist sıpatında úlken úles qostı. Ol qarqalpaq ádebiyatın, ásirese dramaturgiyasın qalıplestiriwshilerdiń biri. Bul iste tek shólkemlestiriwshi emes, al dáslepki qaraqalpaq dramasınıń dóretiwshisi Qasım Áwezov 1897-jılı Shımbay rayonındaǵı házirgi Keńes sovxozınıń Kirov atındaǵı bóliminde tuwılǵan. 1920-30-jılları Qaraqalpaqstanda, Qazaqstanda, Moskvada basshı orınlarda kóp jıllar islewine baylanıslı Q.Áwezov bir qansha rus jazıwshıları menen Qazaqstan hám. Orta Aziya jazıwshıları menen tanısıp, pikir almasıp, o'ziniń dóretiwshilik isine tájiriybe toplaydı. Qasım Áwezov 1925-jılı 16-jılǵı Shımbay waqıyası haqqında "Каракалпакстан к 10-летию Казахстана" (Alma-ata, 1930), "Qaraqalpaqstan mádeniyatı gúllenip rawajlanıw jolında" (1934) taǵı basqa miynetler jazadı. 1928-1932-jılları Qaraqalpaqstan jazıwshılar birlespesiniń jumısına aktiv qatnasadı. Onıń dramalıq bo'limine basshılıq etedi. 1932-jılı 19-iyun qararı menen Qaraqalpaqstan oblastlıq partiya komiteti QarAPP tı tarqatıp, Qaraqalpaqstan jazıwshılarınıń shólkemlestiriw komitetin du'zip, oǵan Qasım Áwezov baslıq, A.Begimov juwaplı xatket etip saylanadı.[2:88]

Q.Áwezov A.S.Pushkinniń "Evgeniy Onegin" romanın awdarıwdı baslap, onnan ayırım úzindiler járiyalaydı. A.Nawayınıń "Farhad hám Shiyryn" dástanın awdarıwǵa qatnasadı. Hamza Hákimzada Niyaziydin qosıqlarınan awdarmalar daǵazalap baradı. Molerdin "Skapenniń hiylesi" komediyasın basqa da bir qatar ko'rkem ádebiy shıǵarmaların balalar ushın seriyalarınan ko'p shıǵarmalardı rus tilinen qaraqalpaq tiline awdardı. 30-jıllardıń bas gezinde Q.Áwezov "Sapar qaraqalpaq" kinostsenariyin jazadı. Bunda 1916-jıllardaǵı Shımbay waqıyası menen Qaraqalpaqstandaǵı awdarıspaq jıllarındaǵı turmıs súwretlenedi.

"Tilek jolında" shıǵarması Q.Áwezovtıń da, qaraqalpaq dramaturgiyasınıń da baslaması boldı. Dramanıń qısqasha mazmunı tómendegishe: Shıǵarmada miynetkesh xalıqtıń awır turmısı real beriledi. Esim bolısınıń puxaraları Sayeke, Aynazar, Qabil, Ayxan hám basqalar hár tárepleme eziwden, azaplanıwdan ábden tarıǵadı. Suwsızlıqtan eginleri quwrap, ashlıqtan boldırǵan olardı Esim japtıń ılaylı qazıwı haldan taydıradı. Olar ózleriniń kem-kem qıyınlap baratırǵan kún kórisi tuwralı zamannıń, el basqarıwshılardıń ádilsizligi tuwralı ayta baslaydı. Bunıń ústine olardıń arasına birinen soń biri aqsaqaldıń jasawılı Salıq óndiriwge Qalmurat baydıń jalpıldaǵı Mádemini diyxanlardıń baydan alǵan qarızın ósimi menen qaytarıp alıwǵa, iyshannıń suwpısı Turım qayır-sadaqa ushın pul jıynawǵ'a keledi hám barı-joǵın tınlamay olardı urıp-sógip azaplaydı. Bul sıyaqlı hádden tis jónsizlikler qazıwshılardıń ashıqtan-ashıq narazılıǵın keltirip shıǵaradı. Kóp uzamay-aq bul narazılıq aktiv gúres háreketi menen almasıdı. [3:17] Olar qarız pul hám salıqlardı to'lewden bas tartıp, kelgen jasawıllardı quwıp saladı. Usınday waqıya shiyelenisken waqıtta qazıwshılardıń arasına márdikarǵa hár jeti u'yden bir adam alıw haqqında Shımbay uezdi baslıǵınıń pármanı kelip jetedi. Bul xabar olar arasında jańa baslap tutanıp kiyatırǵan gúres otınıń birden layalap alısıwına sebepshi boladı.

Sáyeke basqarg'an qazıwshılar toparı Arzımbet bolıstın úyine topılıp barıp, onın ózin janındag'ı bay, iyshan hám hámeldarları menen qosa urıp jıgadı, tutqınğa aladı. Ğázebi qaynağan xalıq Shımbayg'a basıp keledi, keńeslerdi qıyratadı. Uezd baslıg'ı pristavtı óltiredi. Biraq kóterilis oraydan shaqırtılğan patsha soldatları tárepinen qan to'gispe menen bastırıladı, onıń basshıları tutqınğa alınıp, Tórtkóldiń túrmesine qamaladı. Piesa ólim jazasına húkim etilgen kóterilis basshılarınıń Qızıl áskerler tárepinen azat etiliwin ko'rsetiw menen tamamlanadı. Onda qarapayım xalıq tilinen sheber paydalanganı bayqaladı. Aysha, Qabil, Qudiyar personajları daralangan halında ko'rinbeydi. Geybir personajlardıń so'zleri uzaq sozılıp ketedi. Stilistikalıq kemshilikler, tu'siniksiz so'zler ushırasadı. Piesa ayırım kemshiliklerine qaramastan, dáslepki qaraqalpaq draması sıpatında joqarı bahalanıp kelmekte.

Shayırdıń qosıqları siyasiy mazmunga'a iye, su'ren-shaqırıqlarg'a qurılǵ'an. "Ulyanov-Lenin" (1924), "Qayta saylawda" (1927), "Miynet" (1930), "Ábdiqádir", "Bayramgúl Ayımbetova" (1932), "Quyash" (1936) qosıqları usınday mazmunǵa iye. "Aydın", "Erkin kól" degen at penen shayıır shıǵ'armaları 20-jıllardıń aqırı, 30-jıllardıń basında qaraqalpaq hám rus tillerinde basıldı.

Onıń ko'lemli poeziyalıq shıǵ'arması "Qazıw" lirikalıq poeması. Poema 1935-jılı Qızketken kanalınıń ashılıw saltanatına arnalıp jazılǵ'an. Onda abadan turmıstıń girewi bolǵan suw ushın xalqımızdıń mashaqatlı miyneti súwretlengen. Poema shaqırıq, súren, publitsistikalıq ruwxta jazılǵan.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. T.Ábdimuratov repressiyag'a ushirag'an ulamalar: Salmen iyshan ulı, Purxan iyshan Qayıpnazar ulı, Allanazar axun Qosnazar ulı, Qalimbet axun Ótemurat ulı. Nókis. —Qaraqalpaqstan|| 1992 jıl.
2. A. Dáwletmuratov Sálmen iyshan. Nókis. —Qaraqalpaqstan|| 1992 jıl.
3. Q. Naimov, Ğ. Xojaniyazov. Imam iyshan-qaraqalpaq xalqının' ullı' ulamasi' ha'm ag'artıwshi tulǵ'asi'. Nókis. —Qaraqalpaqstan|| 2005 jıl.
4. A. Dáwletmuratov Nurımbet axun. Nókis. —Qaraqalpaqstan|| 2015 jıl.
5. Ya. Abdullaeva. Qaraqalpaqstan hayal-qızları: keshe hám búgin XIX ásirdiń aqırı hám XX ásir bası. Nókis. —Qaraqalpaqstan|| 2010 jıl.